

Peter Vermaat

Gelukkig de mens die wandelt...

In de tweede helft van de wijsheidsspreuken van Franciscus, spreuk 13 tot en met 28, prijst Franciscus nogal wat mensen gelukkig. Hij sluit daarbij aan bij de zaligsprekingen van Jezus, én hij breidt deze uit. In dit artikel wil ik deze spreuken lezen vanuit een wandelend perspectief.

Waarom een wandelend perspectief? Schrijven en lezen zijn geen neutrale bezigheden, ofschoon dat lang is gedacht. Zo was Heidegger niet geïnteresseerd in biografische gegevens van een filosoof. In een college over Aristoteles zou hij eens diens levensbeschrijving tot één zin hebben beperkt: 'Hij werd geboren, werkte en stierf.' Door een levensbeschrijving, zo stelde Heidegger, 'komen we nooit het eigenlijke van een filosofisch bestaan te weten' (Sluis 20). Toch gebeurt denken niet alleen met het hoofd, maar met het hele lijf. Een mooie anekdote over Luther illustreert dit. Chronisch leed hij aan verstopping.

Zijn geworstel op de plee stond voor hem gelijk aan de hopeloze taak om zich van het kwaad in zichzelf te verlossen. Maar het gaf hem alle tijd om na te denken. Tijdens een van de conflicten met zijn darmdemonen viel hem de grondstelling in van de reformatie – dat je het heil niet van je daden maar van je geloof moet verwachten. Van de bron van zijn goddelijke openbaring maakte Luther geen geheim – 'op het privaat in de toren' van het klooster te Wittenberg. 'Hoe anders zou de geschiedenis van de westerse beschaving zijn verlopen,' verzuchtte poepdeskundige Dave Praeger in 2007, 'als Luther meer vezels had gegeten' (Dekkers 47).

Ik zou eraan toe willen voegen: 'en meer had gewandeld.' Sinds Hans-Georg Gadamer zijn beroemde boek *Wahrheit und Methode* schreef, weten we dat je niet onbevangen kunt lezen. Je doet dat steeds vanuit een voorverstaan. Je leest vanuit een bepaalde context, zoals ook een auteur schrijft vanuit een bepaalde situatie. Gadamer pleit ervoor zich daarvan op zijn minst bewust te zijn.

De Franse filosoof Gabriel Marcel vat daarbij een tekst op als een partituur (Nota 29). Deze krijgt pas betekenis door een lezer of een toehoorder. Zonder lezer of toehoorder blijft de tekst een dood ding, wat nietszeggende zwarte tekens op een wit vel. Auteur en lezer, maar ook hun beider achtergrond zijn in het geding, als we een tekst goed willen verstaan.

wandelen maakt gelukkig

Ik wandel graag. Volgens neurowetenschappers komen er door te lopen stofjes in de hersenen vrij die een mens een geluksgevoel geven. In haar dissertatie *Heilige kracht wordt door beweging losgemaakt* schrijft Ineke Albers:

In de westerse postchristelijk samenleving kent het lopen, hetzij in de vorm van wandelen over lange afstanden, hetzij in de vorm van hardlopen, weer een ongekende populariteit en worden er (wetenschappelijk) genezende en (anekdotisch) spirituele kwaliteiten aan toegeschreven. Neurowetenschappelijk onderzoek bevestigt deze bevindingen: het lopen heeft een positieve uitwerking op stemming en cognitie, het versterkt het immuunsysteem, het stilt de geestelijke en lichamelijke pijn, en met een beetje geluk brengt het je in de zevende hemel (Albers 449).

In de zaligsprekingen van Jezus en Franciscus wordt verteld, wie er zoal gelukkig zijn. In het hart van zijn Wijsheidsspreuken (Wijs 13-16) sluit Franciscus aan bij een drietal zaligsprekingen van Jezus:

Gelukkig de vredelievenden, de armen van geest en de zuiveren van hart. Vervolgens breidt hij dit drietal uit door zeventien keer te vertellen wie hij nog meer gelukkig prijst. De wandelaar staat daar niet bij. Dat hoeft ook niet. Dat is een uitbreiding die ik er zelf aan geef. In zijn uitspraak ‘Gelukkig wie...’ sluit Franciscus immers aan bij een oude filosofische vraag. Volgens Cicero is ‘het onderzoek van het gelukkige leven het enige onderwerp dat de filosofie zich ten doel moet stellen’ (Reijen 249). Het gaat hierbij niet om geluk hebben, om mazzel, in het Engels luck, maar om happiness, om geluk als een gevoel, een subjectieve beleving.

Verskillende boeken getuigen, dat je van wandelen gelukkig kunt worden. Zo verscheen in 1925 al het boek *Het geluk van de wandelaar* van Stephen Graham. Tien jaar daarvoor, nog vóór de Russische Revolutie, had hij zijn vaste kantoorbaan in Londen achter zich gelaten en was hij, geïnspireerd door *Misdaad en Straf* van Dostojevski, naar Rusland getrokken om dat land te voet door te trekken. ‘De boeren en monniken van Rusland konden hem beter leren wat het betekende om een echt mens te zijn dan alle ambtenaren met wie hij gewerkt had... De gewone mensen die op het eindeloze platteland hun dagen in eenvoud sleten waren dragers van de Russische ziel, die zo onvergelijkbaar anders was dan alles wat Stephan in de nadagen van het Victoriaanse Engeland was tegengekomen’ (Graham 9). Wandelen kan een mens gelukkig maken. ‘Ik beschouw noodweer, zware regen en bijtende wind als uitzonderlijke verschijnselen,’ schrijft Graham. ‘Ze geven kleur aan onze opeenvolging van vredige dagen en nachten. Het leven van een wandelaar speelt zich af (...) in de buitenlucht. We stellen ons open voor de volle omvang van het leven. (...) En het is niet alleen de lucht, die een geneeskrachtige, verzadigende uitwerking heeft, maar ook wat je daarmee allemaal nog meer inhaleert. Je inhaleert de levenskracht van buiten. (...) Een mens wordt er groot van, het draagt bij aan zijn innerlijke groei’ (Graham 232).

korte spreuken

Vroeger werd er veel gelopen, zeker meer dan nu. Van oudsher heten filosofen te wandelen. Sofisten reisden door heel Griekenland om hun leer letterlijk aan de man te brengen. Van heel wat grote filosofen weten we, dat ze wandelden om te kunnen denken en schrijven (Albers 401-402).

Van Nietzsche is bekend dat hij zes tot acht uur per dag wandelde, want zitvlees was volgens hem de eigenlijke zonde tegen de heilige geest. Hij vertrouwde nooit een gedachte die niet wandelend was ontstaan (Tongeren 63-64). En Kierkegaard schreef: ‘Verlies vooral niet je plezier in wandelen. Ik loop mezelf elke dag tot een staat van welbevinden, weg van elke ziekte; ik ben al lopend tot mijn beste gedachten gekomen en ik ken geen gedachte zo bedrukkend of men kan er wel van weglopen’ (Huijser 143). Dit filosofisch wandelen mondde vaak uit in aforismen, korte kernachtige uitspraken. Ook de wijsheidsspreuken van Franciscus zijn zulke korte spreuken. De vraag rijst dan ook: zouden ze niet kunnen zijn ontstaan tijdens een wandeling, lopenderwijs?

Nu zijn de meeste franciscanologen het er met elkaar over eens, dat we niet weten wanneer de wijsheidsspreuken van Franciscus zijn ontstaan. Het is onmogelijk, schrijven van Leeuwen en Verheij om ‘tijd en aanleiding van dit geschrift vast te stellen’ (Leeuwen 9). Robert Karris en Helmut Feld sluiten zich daarbij aan: De concrete aanleiding van hun ontstaan (hun ‘Sitz im Leben’) is evenzeer onbekend als het tijdpunt van hun verzameling en schriftelijke neerslag. (Karris 1, Feld 17) Ze stellen: het zijn woorden die in de loop van zijn leven zijn ontstaan, gesproken bij verschillende gelegenheden, onder andere tijdens kapittels, en die later op schrift zijn gesteld.¹ In de uiteindelijke redactie ervan is Franciscus waarschijnlijk bijgestaan door anderen. In deze woorden, die sterk gericht zijn op het leven van alledag, heeft Franciscus zijn levenservaring met zijn broeders samengebracht.

ze trokken rond

¹Zie bijvoorbeeld Begin 39a en 3 Gez 57.

De hypothese dat ze wandelend zijn ontstaan, lijkt me echter niet moeilijk te onderbouwen. Het Zonnelied ademt een liefde uit voor Gods schepping en lijkt mij niet vanachter een bureau te zijn bedacht. Van Franciscus is bekend dat hij veel liep. Het lijkt me daarom zeer wel mogelijk, dat daar in de buitenlucht ook het een en ander bij hem is komen opborrelen. Hij trok van dorp naar stad, van oever naar gehucht. Net als zijn broeders. Sigismund Verheij beschrijft hoe de broeders twee aan twee eropuit trokken, de vrede verkondigden en de mensen aanspoorden tot lof aan God en tot boetvaardigheid. Als zij slecht behandeld werden, schrijft hij, probeerden zij hun geduld te bewaren. Feitelijk vat hij wijsheidsspreuk 13 samen. En hij vervolgt:

Portiuncula, een plekje in het dal van Assisi met een klein kerkje, fungeerde als trefcentrum: om ervaringen uit te wisselen, om samen God te danken voor het goede dat zij mochten ervaren, om gecorrigeerd te worden waar het mis ging, om hun oorspronkelijke opzet te verhelderen en te overleggen hoe ze deze zouden kunnen verwerklijken (Verheij 32).

In de regel van Franciscus, die eerder een na-schrift dan een voor-schrift is, zien we deze wandelervaringen terug.

Wanneer de broeders door de wereld gaan,
mogen zij voor onderweg niets meenemen,
geen beurs, geen reistas,
geen brood, geen geld en geen stok.
En in ieder huis dat zij binnengaan,
zeggen zij eerst: 'Vrede voor dit huis' (...)
Zij mogen zich niet verzetten tegen wie hun kwaad doen,
maar zij moeten wie hen op de ene wang slaat,
ook de andere toekeren.
En ze mogen wie hun het bovenkleed afneemt
ook hun onderkleed niet weigeren.
Ze moeten geven aan ieder die hun iets vraagt
en mogen niet terugvragen van wie hun iets afneemt. (1 RegMB 14,1-2.4-6)

Ook in de regel van 1223 komt dit gegeven terug, het brengen van vrede onderweg:

Ik raad mijn broeders aan,
ik vermaan en spoor hen aan
in de Heer Jezus Christus
om, terwijl zij door de wereld gaan,
niet te twisten en te bekvechten
of anderen te oordelen.
Maar zij moeten mild, vredelievend en bescheiden zijn,
vriendelijk en nederig
en met iedereen respectvol praten
zoals dat hoort...
In welk huis zij ook binnengaan,
is hun eerste woord:
'Vrede aan dit huis.' (2 RegMB 3,10-11.13)

De broeders trekken rond als boodschappers van vrede. Vrede brengen is niet alleen noodzakelijk vanwege grote politieke conflicten als kruistochten en onderlinge stedenoorlogen, maar vraagt van de broeders ook om de sfeer binnen de wandelende broederschap goed te houden. Dat dit niet altijd gemakkelijk zal zijn geweest, laat zich lezen in de kroniek van Jordanus van Giano. Over hun voettocht in 1221 naar Duitsland schrijft hij:

Hopend dat ze in de avond ergens zouden komen waar ze door de liefdadigheid van de mensen iets zouden kunnen eten, kwamen ze in Mittenwald. In groot gebrek stilden ze hun kwellende honger amper met twee beten brood en zeven wortelknollen. Ze lesten hun dorst slechts met de vreugde des harten, of liever, ze daagden die uit. Maar toen ze er met elkaar over spraken hoe ze hun lege maag konden vullen, om na de inspanning van zeven mijl een rustige nacht te hebben, besloten ze wat helder water te drinken uit een langsstromend beekje. Dan zou hun lege maag niet knorren. De volgende morgen stonden ze hongerig en met een lege maag op en vervolgden stapje voor stapje de begonnen tocht. Toen ze een halve mijl verder waren, begon het voor hun ogen te schemeren. Ze begonnen op hun benen te wankelen en door hun knieën te zakken van het vasten en alle lichaamskracht te verliezen. Daarom plukten ze vanwege de knagende honger de vruchten van de doornstruiken en allerlei soorten bomen en gewassen die ze onderweg vonden. Omdat het vrijdag was durfden ze echter de vasten niet te verbreken. Toen schenen ze alleen al op te leven doordat ze vruchten van allerlei bomen en struiken bij zich hadden, zodat ze wanneer de nood het hoogst was, iets hadden om te eten. En zo kwamen zij nu eens rustend, dan weer langzaam voortsjokkend, moeizaam in Matrei’.

Gelukkig voor de broeders werden ze daar goed ontvangen. Ze kregen er een maaltijd en konden daarna verder trekken ‘langs gehuchten, bergdorpen en kloosters’ totdat ze in Augsburg aankwamen (Jor 21-22).

wijsheidsspreuken 13-16

Dit lijkt mij de context waarin we niet alleen de regels moeten lezen, maar ook de wijsheidsspreuken, die in diezelfde tijd zijn gegroeid. Zeker van één wijsheidsspreuk, spreuk 25, zien we duidelijk hoe deze onderweg is ontstaan:

Gelukkig de dienaar
die zijn broeder evenveel liefheeft en respecteert,
wanneer deze ver weg is,
als wanneer hij bij hem is,
en die niets achter zijn rug zegt,
wat hij niet met liefde in diens bijzijn kan zeggen.

Je spreekt niet over ver weg zijn, als je met elkaar in hetzelfde klooster zit. Blijkbaar trok men de ene keer met de ene broeder op, een andere keer met een andere. Het is dan niet de bedoeling, zegt deze spreuk, dat je dan over elkaar gaat roddelen.

Ook in de zaligsprekingen die Franciscus ontleend heeft aan de Bergrede (Spreuk 13 tot en met 16), proef je de levenservaring die eraan ten grondslag ligt en die onderweg is opgedaan, en door de broeders, als toehoorders van Franciscus, als zodanig nog wordt herkend en ervaren:

Gelukkig wie vredelievend zijn,
want zij zullen kinderen van God genoemd worden (Mt. 5,9)
Een dienaar van God kan niet weten
hoeveel geduld en nederigheid hij in zich heeft,
zolang aan zijn wensen voldaan wordt.
Maar als het ogenblik komt
dat wie aan zijn wensen moesten voldoen,
hem het tegendeel aandoen,
zoveel geduld en nederigheid als hij dan heeft,
zoveel heeft hij en meer niet. (Wijs 13)

Als de achtergrond van deze tekst de weerbarstige situatie van honger en omvallen is, zoals deze door Jordanus van Giano hierboven werd beschreven, zullen deze woorden heel anders hebben geklonken, dan wanneer ze geschreven of gehoord werden in een kloosterlijke omgeving van rust en stilte. De spreuk stelt, dat de broeders geduld en nederigheid moeten opbrengen, terwijl ze daar lijfelijk bijna niet meer toe in staat zijn. Ze kijken scheel van de honger en wankelen op hun benen. In Wijsheidsspreuk 15 worden de vredelievenden opnieuw gelukkig geprezen, omdat ze, bij alles wat ze te lijden hebben, toch de vrede weten te bewaren.

Jordanus van Giano beschrijft in 1221 een situatie waarin het heel gemakkelijk is om je geduld te verliezen, om niet langer arm van geest te zijn (Spreuk 14) of zuiver van hart (spreuk 16). Een arme van geest, schrijft Franciscus, 'heeft lief wie hem op de wang slaat' (Wijs 14,4). Een tekst die we ook terugvinden, zo hebben we hierboven gezien, in de voorlopige redactie van de *Regel van de minderbroeders* (1 RegMB 14,4). Daar wordt hij aangevuld met de uitspraken om je onderkleed niet te weigeren en om niet terug te vragen, wat je is afgepakt (1 RegMB 14,4-6)

In de *Kroniek van Jordanus van Giano* worden de broeders van hun kleren beroofd en krijgen ze een pak slaag (Jor 5-6). In het *Verhaal van de Drie Gezellen* wordt beschreven, hoe de broeders bij hun kap worden gegrepen en als een zak achterwaarts op de rug van hun belagers worden rondgesjouwd (3 Gez 40). Je onderkleed niet weigeren en de andere wang toekeren was geen vrome praat, maar een heel concrete uitdaging die zich onderweg kon voordoen.

De armen van geest worden in Spreuk 14 door Franciscus niet vergeestelijkt geïnterpreteerd, maar aards en concreet. 'Wie arm van geest is, heeft lief wie hem op de wang slaat.' Dit vind ik tamelijk bijzonder, omdat in het traditioneel christelijk denken volgens de joodse nieuwtestamenticus David Flusser de woorden van Mattheus wat slapjes werden verstaan. Mattheus zou de felle sociale nood, die achter Jezus' woorden ligt, hebben verwaterd, door van de concrete armen in het Lucasevangelie 'armen van geest' te maken. Maar sinds de ontdekking van de Dode Zeerollen weten we, zegt hij, dat de Essenen zichzelf 'armen van geest' noemden (Flusser 115). Zij waren weliswaar arm, maar bezaten de heilige geest. Parallel aan hen noemt Jezus ze de zachtmoedigen die de aarde zullen beërven.

In de Rol van de Lofprijzingen uit grot 1 van Qumran (1 QH^a) worden de armen van geest in één adem genoemd met de barmhartigen, de gezuiverden en de gelouterden. Zij zijn het die uitzien naar Gods redding (Kolom VI,3-5, Martínez 301). De zachtmoedigen, de armen van geest zouden we misschien als een soort minderbroeders avant la lettre mogen betitelen. Esseense broeders die omwille van de geest hebben gekozen voor een leven in armoede. De armen van geest zijn de zuiveren van hart.

Volgens Kajetan Esser betekent voor Franciscus zuiverheid van hart 'integriteit, eerlijkheid, transparantie, of leegte, onthechting van alle aardse goederen, totale zelfoverwinning' (Karris 154). Een zelfoverwinning, waarvan de broeders weten, hoe moeilijk die te bereiken is als het tegenzit onderweg. Maar lukt het je, wandelenderwijs, dan geeft je dat veel voldoening. Gelukkig is hij die op deze wijze kan wandelen.

literatuur

Ineke Albers, *Heilige kracht wordt door beweging losgemaakt, Over pelgrimage, lopen en genezing*, Tilburg 2007.

'Het begin van de orde der minderbroeders,' in *Herinneringen aan broeder Franciscus*, Haarlem 1985.

Midas Dekkers, *De kleine verlossing of de lust van ontlasten*, Amsterdam 2014.

Helmut Feld, *Franziskus von Assisi und seine Bewegung*, Darmstadt 1996.

David Flusser, *Tussen oorsprong en schisma*, Hilversum 1984.

Franciscus van Assisi, *De Geschriften*, Haarlem 2004.

Franciscus van Assisi, *Verhaal van de Drie Gezellen*, Haarlem 1977.

Hans-Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode*, Tübingen 1986 (vertaald als *Waarheid en methode*, Nijmegen 2014.)
Stephan Graham, *Het geluk van de wandelaar*, Zaandam 2022.
Wim Huijser, *De kracht van wandelen*, Ede 2019.
De kroniek van Jordanus van Giano, in G.P. Freeman, H. Loeffen (red.), M. Sier (vert.), *Ze kwamen op blote voeten. De kronieken van de minderbroeders Jordanus van Giano en Thomas van Eccleston*, Haarlem 1991, 23-57.
Robert J. Karris, *The Admonitions of St. Francis: Sources and Meanings*, New York 1999.
P. van Leeuwen / S. Verheij, *Woorden van heil van een kleine mens. Commentaar op de Vermaningen van Franciscus van Assisi*, Utrecht 1986.
F.G. Martínez, M. Popović, A. van der Woude, *De rollen van de dode zee*, Ten Have 2013.
J.H. Nota, *Gabriel Marcel*, Baarn 1965.
Miriam van Reijen, *Filosoferen over emoties*, Baarn 1995.
Jacob van Sluis, *Heidegger, denkwegen en dwaalwegen*, Best 1997.
Paul van Tongeren, *Nietzsche*, Amsterdam 2016.
Sigismund Verheij, *Naar het land van de levenden. Regel van Franciscus van Assisi voor de minderbroeders*, Utrecht 2007.

PETER VERMAAT OFS,

Menamerdyk 6, 9037 JV Slappeterp, is theatermaker, spokenwordartiest, dichter en verteller met poppen en maskers, wandelaar en theoloog. Hij is hoofdredacteur van 'Franciscaans Leven' en van 'De wereld van het poppenspel'. Vorig jaar kwam zijn nieuwste voorstelling uit: 'De vrouw die keuzes durfde te maken' over Elisabeth van Thüringen. E-mail: peter@petervermaat.nl. Zie: www.petervermaat.nl.